

Offprint

Research Centre for Islamic History,
Art and Culture (IRCICA)

Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu

Volume I

Societies, cultures, sciences:
a collection of articles

Compiled by
Mustafa Kaçar Zeynep Durukal

Preface
Halit Eren

İstanbul 2006

Organisation of the Islamic Conference
Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA)

Studies and Sources on the History of Islamic Civilisation Series; No. 13

ISBN 92-9063-155-4 (v.1)

ISBN 92-9063-156-2 v.2)

ISBN 92-9063-157-x (set)

IRCICA Library Cataloguing in Publication Data

Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu / compiled by Mustafa Kaçar,
Zeynep Durukal; preface by Halit Eren.- Istanbul: Research Centre for
Islamic History, Art and Culture, 2006.

v.1 (xix, 832 p.): ill. (some col.), maps, plans; 24 cm.- (Studies and
sources on the history of Islamic civilization series; no: 13)

Turkish title: Ekmeleddin İhsanoğlu'na armağan.

Text in English, with selected essays in Turkish and French.

Includes bibliographical references.

Contents: v.1. Societies, cultures and sciences: a collection of articles.

ISBN 92-9063-155-4 (v.1)

ISBN 92-9063-156-2 v.2)

ISBN 92-9063-157-x (set)

1. İhsanoğlu, Ekmeleddin, 1943- 2. Scientists--Turkey. 3. Civilization,
Islamic. 4. Science--History. 5. Festschriften. I. Kaçar, Mustafa. II.
Durukal, Zeynep III. Eren, Halit. IV. Title: Ekmeleddin İhsanoğlu'na
armağan V. Series.

509.2--dc21

© 2006 IRCICA

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
34349, Beşiktaş, İstanbul, Turkey

Tel: (+90) 212 259 17 42 - Fax: (+90) 212 258 43 65

E-mail: ircica@ircica.org

Web-site: www.ircica.org

Printed by Numune Matbaacılık Cilt San. Tic. Ltd. Şti.
www.numune.com.tr

Acid Free Paper

CONTENTS

Foreword

I. Ottoman History

The Centre, the Provinces, Studies and Sources

Economic and Social Structure of the Ottoman Empire
in its Heyday, **3**

Halil İnalçık

Views of the Press, Foreign and Domestic, on the
Perspectives of Islam, **21**

Caesar E. Farah

Historical Potpourri of Ottoman Lebanon
Under the Mutasarrifiyya:
Shakir Khouri's Majma' al-Masarrat, **65**

Abdul-Rahim Abu-Husayn

Lebanon in the Late Ottoman Empire:
Issues of Language and Identity, **77**

Leila Fawaz

Les Jeunes Turcs et la Macédoine (1908-1912):
La province qui fit vaciller l'Empire, **87**

Faruk Bilici

Edirne ve Civarının Osmanlılaşma Süreci, **103**

Nazmi Aziz Şakir Taş

Osmanlı Tarih Edebiyatında
Türlere Genel Bir Bakış, **129**

Abdulkadir Özcan

Some Aspects of Historiography in the
Muslim World and Contribution by IRCICA, 153

Orhan Kolođlu

L'Etat des Etudes Turques au Début du 21e Siècle, 159

György Hazai

İstanbul'un Fethi ile İlgili
1453 Tarihli Latince Helse, 171

Oktay Aslanapa

II. Cultural Life

Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında
Vefâî Tarikati (Vefâiyye): Türkiye Popüler Tasavvuf
Tarihine Yeni Bir Yaklaşım, 177

Ahmet Y. Ocak

19. Yüzyılda Batı Bilimi ve Teknolojisi Karşısında Türkçe, 213

Orhan Kolođlu

History of the Translation of the Qur'an into Bosnian, 225

Enes Karic

The Sources of Ahmed Refik's *Lâle Devri* and the
Paradigm of the 'Tulip Age': A Teleological Agenda, 259

Can Erimtan

Negotiating a Festivity in the Eighteenth Century:
İbrahim Paşa and the Marquis de Bonnac, 1720, 279

Suraiya Faroqhi

İslâm Harflerinin Batı'da Dekor Olarak Kullanılması, 295

Ali Alpaslan

Beauty in Islamic Aesthetics, 299

Wijdan Ali

Kıbrıs'ta Osmanlı Saray Gelenekleri ve Beylerbeyi,
Muhassıl ve Diğer Üst Düzey Görevlilerin Kullandığı
Saray ve Konaklar, 307

Netice Yıldız

Eski Yugoslavya Bölgelerinde Kimi Anadolu İnançları, 343

Nimetullah Hafız

Kahire'deki Ümmü Abbas Sebîl-i Küttâb'ının Kitâbesi, 353

Uğur Derman

The Turkish Writer Sâmiha Ayverdi (1905-1993) and
Her Dream of the Ottoman Past, 363

Erika Glassen

Observations Concerning the Recent Turkish
Immigrants on Long Island (New York), 381

Kemal Karpat

III. History of science

"Osmanlı Bilimi" Kavramının Oluşumu ve
Günümüz Bilim Tarihciliği, 393

Mustafa Kaçar

Communauté Scientifique et
Tradition Nationale de Recherche, 415

Roshdi Rashed

Homage to an Ottoman Sultan:
Two Astrolabes Dedicated to Bayezit II, 439

David King

On Dating Jaghmîni and His *Mulakhkhas*, 461

F. Jamil Ragep

Precious Books and Moments of Friendship
in 17th Century Istanbul, 467

Jan Just Witkam

La Cosmologie "Savante" de l'Eglise
Chrétienne Orientale, 475

Efthymios Nicolaidis

Better Directions at Sea: The Piri Reis Innovation, 501

Thomas Goodrich

Mapping and picturing: Maps as Records of History, 517

Günsel Renda

Kâtib Çelebi and Sipâhîzâde, 525

Gottfried Hagen

Ottoman Clock Towers: A Preliminary Survey and
Some General Remarks on Construction Dates,
Sponsors, Locations and Functions, 543

Klaus Kreiser

Pioneers of Automatic Control System, 557

Atilla Bir - Mustafa Kaçar

Disjointed Historiography and Islamic Military
Technology: The European Military Revolution
Debate and the Ottomans, 567

Gabor Agoston

Demirköy-M. Samakov: Osmanlı Demir Dökümhanesi
ile İlgili Arkeometalürjik Çalışmalar, 583

Ünsal Yalçın- Hadi Özbal

The Introduction of American Surgical Technology
in the Ottoman Empire in the 19th Century, 597

H. H. Günhan Danışman

Secrets Hidden in the Ottoman Ship Names, 633

Tuncay Zorlu

Osmanlı Devletinde Telif İlk Bahnâme
Ali Bin İshak'ın Bahnâmesi [~1430], 643

Ali Haydar Bayat

La Description et la Critique des Manuscrits
Philosophiques Arabo-Islamiques, 663

Ramazan Şeşen

Tevcihat-ı İlmiye Konusunda Ruûs Defterlerinin
Önemi ve 1484 Numaralı Ruûs Defteri, 701

Halil Sahillioğlu

State Schools and Private Religious Schools
in Galileo's Day, 737

William R. Shea

Orhan Gazi'nin Bursa'ya Kazandırdığı
Eğitim-Öğretim Kurumları, 761

Mefail Hızlı

Süleyman Sûdî Efendi'nin Kütüphanesi, 775

Salim Aydüz

İslamî Tıp Tarihinde Türklerin Yeri, 813

Oktay Aslanapa

Orientalism, Imperialism and the Renan Debates:
The Formation of Modern Muslim Narratives
on Islamic Science, 817

Cemil Aydın

OSMANLI TARİH EDEBİYATINDA TÜRLERE GENEL BİR BAKIŞ

Abdülkadir Özcan*

4000 yıllık tarihî geçmişi olan Türkler, çoğu birbirinin devamı niteliğinde çok sayıda devlet kurmuşlar ve âdeta tarih yazmaktan ziyade tarih yapmışlardır. İslâmiyet öncesinin devletleri için Çin yıllıklarının önemi tartışılmaz. Keza Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına ait orijinal bilgiler de Bizans ve Arap gibi yabancı kaynaklardan elde edilebilmektedir. Osmanlı dönemi tarih literatürünün ele alındığı bu yazıda kısaca türler üzerinde durulmuştur. Her türün bütün örnekleri değil de tipik olanlarına temas edilmiş, varsa yayın yerlerine ve tarihlerine işaret edilmiştir. Osmanlı tarih kaynakları arasında gezinti yapabilmek ve tarih edebiyatımızı daha iyi anlayıp anlatabilmek için altı asrı devrelere ayırmak zorundayız.

XV. asır ve ilk tarihler

Osmanlı Devleti'nin günümüze ulaşan ilk standart tarihlerinin, kuruluştan yaklaşık bir buçuk asır sonra kaleme alındığı malumdur. Başta Âşıkpaşazâde olmak üzere, daha sonraki tarihçilere kaynaklık eden *Menâkıb-ı Âl-i Osman* ilk Osmanlı tarihi sayılabilir. XV. asrın ilk çeyreğinde Germiyanlı Ahmedî tarafından yazıldığı bilinen *İskendernâme*, İslâmî edebiyatta ayrı bir türün son örneklerindedir¹. Bunun sonuna dercedilen *Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* kısmı ise günümüze ulaşan ilk yazılı kaynaktır². Yani kuruluş devrinin ilk asrı olan XIV. yüzyıldan günümüze Osmanlı tarihi intikal etmemiştir. Bu asrın tarihi Pachymeres, Nicephoros ve Kantakuzenos adlı Bizans tarihçilerinin eserleri ile, İbn Battuta ve İbn Said, el-Ömerî adlı seyyah ve tarihçilerin eserlerine ve bazı menâkıbnâmelerine dayanır.

XV. yüzyılda ise ilk orijinal Türk kaynakları olan *Menâkıb-ı Âl-i Osman*, menkıbe; *Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* ise eski destan geleneğinin uzantısı gibidirler. Kuruluş devrinin tarihçiliğinde

* Prof. Dr., Mimar Sinan University, Dept. of History, Istanbul, Turkey.

¹ Ahmedî, *İskendernâme* (İnceleme-Tıpkıbasım), haz. İsmail Ünver, Ankara, 1983.

² "Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman" (haz. Çiftçiöğlü N. Atsız), *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s. 3-28.

şüphesiz Sultan II. Murad pek olumlu tesir bırakmıştır. Özellikle Arapça ve Farsça'dan tercüme edilen eserler arasında standart tarihler de vardır. Yazıcıoğlu Ali'nin İbn Bîbî'den geniş ilâvelerle yaptığı *Târih-i Âl-i Selçuk* bunun güzel bir örneğidir.

Kuruluş devri tarih kaynakları arasında *Tarihî Takvimler* de önemli yer tutar. Oldukça eski bir geleneğe sahip olan İslâmî dönem astronomisinin son örnekleri olan bu eserler, müneccimler tarafından hazırlanır, burada önemli siyasî ve tabîî olayların kronolojik listesi verilirdi. Bu yönüyle saray müneccimlerinin, ilk vak'anüvisler olduğu düşünülebilir. En eskisi bu padişah döneminden kalan Takvim düzenlemesi II. Mehmed zamanında da sürmüştü ve bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır³.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'lar da bu asrın vazgeçilmez tarih kaynaklarındandır. II. Murad döneminde başlayan isimsiz *Tevârîh Âl-i Osman* yazma geleneği daha sonra da devam etmiş ve bu tür eserlerden birçoğu günümüze ulaşmıştır. İlk ciddi çalışmayı yapan Friedrich Giese'den sonra *Anonim Tevârîh-i Osman* son yıllarda iki defa daha yayımlanmıştır⁴. II. Murad devrinin bir başka özelliği, *gazânâme* türünün ilk örneklerinin de kaleme alındığı dönem olmasıdır. Kâşifî'nin Farsça manzum *Gazânâme-i Rum*'u ile, İzladi ve Varna savaşlarına dair anonim mensur *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed* adlı eser (haz. Halil İnalçık – Mevlüd Oğuz, Ankara 1978) bu türe iki güzel örnektir. Bu padişah zamanında İbn Bîbî'den yapılan *Târih-i Âl-i Selçuk* (veya *Oğuznâme*) bir Anadolu Selçukluları tarihi olup II. Murad'ın medhiyle başlar.

Eski bir İslâmî geleneğin devamı olarak, kazanılan bir zaferi; fethedilen bir beldeyi resmî ve özel nitelikli ferman ve mektuplarla hariçte dost devlet hükümdarlarına, dahilde ise taşra idarecilerine bildirmek için yazılmış ilk *gazânâme* (veya *gazâvatnâme*) ve fetihnâmeler de XV. yüzyıldan kalmaz. Yıldırım Bayezid'e "Sultan" unvanı kazandıran 1396 Niğbolu zaferi ile 1444 Varna zaferi İslâm devletlerinin hükümdarlarına resmen bildirilmiş; Sultan II. Murad'ın gazâları ise Gelibolulu Zaîfî tarafından müstakil bir *Gazânâme*'ye konu

³ *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, ikinci baskı 1984; *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (haz. Atsız), İstanbul 1961.

⁴ F. Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung, Teil I: Text und Variantenverzeichnis*, Breslau 1922, Teil II (Almanca) Leipzig, 1925; Latin harfleriyle Türkçe neşirleri; Nihat Azamat, *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, İstanbul 1992; Necdet Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği*, İstanbul, 2000.

olmuştur. İstanbul'un fethini müteakip civar dost devlet başkanlarına gönderilen birçok resmî fetihname günümüze ulaşmıştır. Fatih'in seferlerini konu alan *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* (nşr. Fr. Babinger, İstanbul 1955) ise, Kıvamî tarafından 1490'da kaleme alınıp II. Bayezid'e sunulan özel fetihnâme örneğidir. Bedr-i Dilşâd b. Mehmed tarafından II. Murad adına yazılan *Murâdnâme* ise ansiklopedik bir manzum eserdir.

İstanbul'un fethini müteakip tarih yazıcılığında canlanma olmuş; ilk standart dünya ve Osmanlı tarihi yazma denemeleri bu dönemde yapılmıştır. Şükrullah'ın, dünyanın yaratılışından başlattığı Farsça *Behcetü't-tevârih*'i⁵ ilk umumi tarih sayılabilir. Enverî'nin Türkçe *Düsturnâme*'sinin⁶ önemi ise Sâsânîler'den, Moğollar'dan, Anadolu Beylikleri'nden, özellikle de Aydınoğulları'ndan bahseden bir eser olmasıdır. Veziriâzam Karamanî Mehmed Paşa'nın Arapça *Tevârihü's-selâtinü'l-Osmâniyye*'si ise kuruluştan başlayan ilk müstakil Osmanlı tarihidir⁷. Eserini iki risale halinde yazan müellif, ilkinde kuruluştan II. Mehmed'e; ikinci risalesinde ise bu padişah devri olaylarını kaleme almakla, Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılmasının da ilk örneğini verir. Doğrudan Fatih devrinin tarihi olan Tursun Bey'in *Târih-i Ebulfeth*'i⁸ ise, vekâyinâme türünün ilki kabul edilebilir.

Fatih devrinde tarih literatüründeki asıl gelişme, yarı resmî nitelikte olan saray tarihçiliğinin, yani şehnameciliğin başlamasıdır. Fetihden sonra İstanbul'a gelen birçok şair, II. Mehmed tarafından saraya alınmış ve kendilerine maaş bağlanmıştır. İran şehnameciliğinin

⁵ 937 (1530-31) yılında Mustafa Fârisî tarafından bazı değişiklikler ve kısaltmalarla Türkçe'ye çevrilen bu eserin Osmanlı Devleti'ne ait bölümü Farsça metin ve Almanca tercümesiyle birlikte Theodor Seif tarafından 1925 yılında *Mitteilungen zur osmannischen Geschichte*'nin ikinci cildinde (s. 63-128) yayımlanmıştır. Nihal Atsız da eserin baş tarafı ile eski Türkler'e ve Osmanlılar'a ait bölümlerini Türkçe olarak *Dokuz Boylar Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi* adıyla neşretmiştir (*Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s. 39-70).

⁶ Bu eserin tarihi değeri olmayan ilkçağ'da kurulmuş bazı devletlerle ilgili kısımları hariç Selçuklu, Hârizmşah, Moğollar, Aydınoğulları ve Osmanlılar'la ilgili bölümleri Mükrimin Halil tarafından önsöz ve girişsiz olarak eski harflerle 1928 yılında neşredilmiştir. Aynı naşir, eser hakkında değerlendirmeler ve Aydınoğulları ile kısmın tarihi kıymetine dair Medhal adıyla ayrıca bir çalışma daha yayımlamıştır (İstanbul 1930). Eserin Aydınoğulları'na ait kısmının karşılaştırmalı metnini Irène Melikoff hazırlamış (*Le Destan d'Umur Pacha - Düsturnâme-i Enverî*, Paris 1954), son neşri ise Necdet Öztürk gerçekleştirmiştir (*Fatih Devri Kaynaklarından Düsturnâme-i Enverî - Osmanlı Tarihi Kısmı*, İstanbul 2003).

⁷ Mükrimin Halil, "Millî Tarihimize Dair Eski Bir Vesika", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, XIV/2 (79), s. 85-94; XIV/3 (80), s. 142-155; İbrahim Hakkı Konyalı, "Osmanlı Sultanları tarihi", *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s. 323-362.

⁸ Mehmed Arif, *Târih-i Ebulfeth*, İstanbul 1330; Mertol Tulum, *Târih-i Ebül-Feth*, İstanbul 1977, H. İnalçık ile R. Murphey ise eserin tıpkıbasımı ile İngilizce tercümesini yayımlamışlardır (Chicago 1978).

tesirinde kalarak devrin padişahını öven bu şairler, böylece Osmanlı Türkiyesinde bu türün de ilk örneklerini vermişlerdir. Hamidî ve Şehdî'nin eserleri kayıpsa da, Muâli'nin Farsça *Hünkâr-nâme*'si⁹ günümüze ulaşmıştır. Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî Fatih'in emriyle yazdığı *Târih-i Âl-i Osman* adlı eserinde Osmanlı ve Fatih öncesi dönemler üzerinde kısaca durduktan sonra özellikle Sultan Mehmed devri olaylarından bahseder¹⁰ Fatih devrinin bir başka özelliği, o zamana kadar yürürlükte olan örfî kanunların ilk defa tedvin edilmesidir. Osmanlı teşkilât ve kaidelerinin ilk defa toplandığı *Kânunnâme-i Âl-i Osman* üzerindeki şüpheler tarafımızdan izale edilmiş ve bu eşsiz tarih kaynağının mukayeseli ilmî neşri yapılmıştır¹¹.

Diplomasi tarihinin bir numaralı kaynağı olan münşeât mecmuası meydana getirme geleneğinin de bu padişah döneminde başladığı söylenebilir. Günümüze böyle bir eser ulaşmış ve yayımlanmıştır¹².

XV. yüzyılın son hükümdarı olan II. Bayezid devrinin (1481-1512), tarih yazıcılığında istisnaî bir yeri vardır. Zira ilk standart Osmanlı tarihleri olan Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'i¹³, Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sı¹⁴, İdris-i Bitlisî'nin Farsça *Heşt Bihişt*'i¹⁵ ve İbn Kemâl'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının¹⁶ ilk yedi cildi bu dönemde yazılmıştır.

⁹ Robert Anhegger, "Muâli'nin Hünkâr-nâmesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi* (İstanbul 1949), I/1, s. 145-166.

¹⁰ Robert Anhegger, "Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî'nin Târih-i Âl-i Osman'ı", aynı dergi (İstanbul 1950-51), II/3-4, s. 51-66.

¹¹ Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 33, s. 7-56; a. mlf., "Fatih'in Teşkilât ve Teşrifat Kanunnâmesi Hakkında Şüpheler ve Bunların İzalesi", *Sahn-ı Sema - Bilgi Dergisi* (Mayıs Haziran Temmuz 2000) sayı 1, s. 29-30; Fatih Sultan Mehmed, *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 2003.

¹² *Fatih Devrine Âit Münşeât Mecmuası* (nşr. Necati Lugal - Adnan Erzi), İstanbul 1956.

¹³ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1332; Friedrich Giese, *Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazâde*, Leipzig 1929; *Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî*, "Tevârih-i Âl-i Osman" (nşr. Çiftçiöğlü N. Atsız), *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s. 77-294.

¹⁴ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ - Neşrî Tarihi*, I-II (nşr. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Ankara 1949, 1957; faksimile neşir Fr. Taeschner, Leipzig 1951.

¹⁵ Müellifin oğlu tarafından Ebülfazl Mehmed Efendi tarafından zeyli yapılan bu eserin 1146 (1733-34) yılında Abdülbâki Sadî tarafından eksik tercümesi yapılmış, fakat tamamı üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Abdülkadir Özcan, "Heşt Bihişt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 271-273; aynı müellif (a. mlf.), "İdris-i Bitlisî", aynı eser, XXI, 485-488.

¹⁶ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter; aynı eser, II. Defter (nşr. Şerafettin Turan), Ankara 1970, 1983; IV. Defter (nşr. Koji İmazawa), Ankara 2000; VII. Defter, (nşr. Ş. Turan), Ankara, 1957.

Günümüze ulaşmayan Yahşi Fakih'in *Menâkıb*'ından yararlanması, Çelebi Mehmed'den itibaren birçok savaşa katılması ve gördüklerini değerlendirmesi; daha sonraki tarihçilere kaynak olması bakımından yarı destanımsı, yarı gazânâme tarzındaki *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman*'lar içinde müstesna bir yeri vardır. İran ve Arap tarihçilik ekollerinin tesiriyle hafife alınarak uzun süre ihmal edilen bu eser, XIX. yüzyılda Hammer'in literatürüne girmesinden sonra gözde tarihlerden olmuştur. Neşri'nin *Kitâb-ı Cihannümâ*'sı ise ilk tenkidî tarih olarak kabul edilir. Gerçekten kuruluşun başlayan bu eser, *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nin âdeti sistemleştirilmiş şekli gibidir. İdris-i Bitlisî'nin ise Osmanlı tarihçileri arasında ayrı bir yeri vardır. Kuruluşun başlayan *Heşt Bihişt*, *Tevârîh-i Âl-i Osman*lar tarzında olmakla birlikte, belâgatlı ve mübalagalı İran tarih yazarlığının Osmanlılar'a girmesine sebep olmuştur. Gerçekten bu eser ifade ve üslûp bakımlarından da daha sonraki tarihçiler üzerinde etkili olmuş; hatta XVIII. yüzyılda ortaya çıkan resmî devlet tarihçileri olan vak`anüvisler bile *Heşt Bihişt*'in tesiri altında, konu başlıklarını genellikle Farsça veya yarı Farsça yazmışlardır.

XV. yüzyılda Oruç (Hannover 1925), Ruhi¹⁷ ve Bihiştî adlarındaki Edirneli üç tarihçi *Tevârîh-i Âl-i Osman* yazma geleneğinin diğer örneklerini vermişlerdir. Kemal adında bir tarihçi ise *Selâtinâmeye* (nşr. Necdet Öztürk, Ankara 2001) adında genel bir manzum Osmanlı tarihi kaleme almıştır.

II. Bayezid devrinde sadece bir olaya mahsus monografik eserler de yazılmıştır. Anonim *Menâkıb-ı Sultan Bayezid*¹⁸; Uzun Firdevsî'nin *Kutbnâme*'si (haz. İbrahim Olgun – İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1980) ile II. Mehmed ve II. Bayezid devri akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Bey'in gazâlarını veren ve Prizrenli Suzî tarafından kaleme alınan *Gazavâtnâme* (nşr. Agâh Sırrı Levend, Ankara 1956) bu türün güzel örnekleridir. Cem Sultan adına Bayatî Hasan'ın yazdığı *Câm-ı Cem-âyîn* ise mahiyeti meçhul *Oğuznâme*'den özetlenmiş bir eserdir¹⁹.

XVI. yüzyıl

XVI. yüzyıl, Osmanlı tarih literatürünün her bakımdan zengin örneklerinin verildiği bir asır olmuştur. Eski geleneğin devamı olan

¹⁷ Yaşar Yücel – Halil Erdoğan Cengiz, "Rûhî Tarihi", Türk Tarih Kurumu, *Belgeler* (1989-1992), XIV/18, s. 359 vd.

¹⁸ Agâh Sırrı Levend, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, Ankara 1956; s. 19.

¹⁹ Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, "Câm-ı Cem-Âyîn" (sadeleştiren: Kırzioğlu Fahrettin) *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949.

gazavât-nâmeler Yavuz Sultan Selim devrinde *Selimnâme* umumi adı altında toplanabilir²⁰. İlki, daha Yavuz'un sağlığında İdris-i Bitlisî tarafından yazılan bu türün 20 civarında örneği bulunmaktadır. Hatta bu padişahın ölümünden sonra Selimnâme telifine devam edilmesi, âdeta bir Yavuz mitos'unun ortaya çıktığını göstermektedir. Selimnâmelerin bir kısmı yayımlanmıştır. Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu, Arabistan ve Mısır'ı ilhak eden Sultan Selim döneminin bir başka özelliği, Osmanlı tarih yazıcılığında Arap ekolünün başladığı bir devir olmasıdır. XVI. yüzyılda bu ekolün başlıca temsilcileri Taşköprizâde Ahmed ve Cenabî Mustafa efendilerdir.

Saltanatı yarım asra yaklaşan Kanuni Sultan Süleyman devrinde de çeşitli türlerde tarihler kaleme alınmıştır. Eski geleneğin devamı olarak Osmanlı tarihini umumi dünya ve İslâm tarihinin devamı tarzında ele alan eserler yanında, kuruluştan başlayan *Tevârih-i Âl-i Osman*'lar yazılmış; Yavuz devrinin Selimnâmeleri bu dönemde yerini *Süleymannâmeler*e bırakmıştır²¹. İfade ve üslûp biraz daha ağırlaşmıştır.

Hilkatten başlayan eserlere, Matrakçı Nasuh'un *Mecma'u't-tevârih*'i, Ramazanzâde Mehmed'in *Târih-i Nişancı*'sı²² ve Muslihiddin Lârî'nin *Mir'âtü'l-edvâr*'ı; *Tevârih-i Âl-i Osman*'lara ise Hadîdî'nin (nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991) manzum, Muhyiddin Mehmed'in²³ ve Lütfi Paşa'nın²⁴ mensur eserleri örnek gösterilebilir.

Uzun süren Kanuni döneminin tamamını ihtiva eden Süleymannâme yani Kanuni devri tarihçesi yoktur. En kapsamlısı olan Celalzâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-memâlik*'i (faksimile nşr. Petra Kappert, Wiesbaden 1981) bile 1554 yılına kadar gelir. Diğer Süleymannâmelerden bazısını Bostan Çelebi, Celalzâde Salih, Gubârî, Mahremî, Hâkî, Eyyûbî ve Senâî yazmıştır.

²⁰ Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (Ekim 1970), sayı: 1, s. 197-230.

²¹ Abdülkadir Özcan, "Kanuni Döneminin Tarihleri: Süleymannâmeler", *Tarih ve Medeniyet* (Nisan 1995), sayı 14, s. 40-41; Şefaettin Severcan, "Süleymannâmeler", *Osmanlı*, Ankara 1999, VIII, 301-317.

²² Bu eser İstanbul'da 1279 ve 1290 yıllarında iki defa basılmış, Enver Yaşarbaş tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul, 1983).

²³ Muhyiddin Mehmed'in *Târih-i Âl-i Osman*'ının birinci metni Leunclavius tarafından önce Latince'ye çevrilmiş ve 1588 ve 1596 yıllarında Frankfurt'ta; bu arada yine aynı kişi tarafından Almanca'ya çevrilerek 1590 yılında yine aynı yerde 1590'da neşredilmiş; daha tafsilatlı metni ise ertesi yıl Frankfurt'ta yayımlanmıştır. Eserin tamamı 1595 senesinde Frankfurt'ta yayımlanmıştır.

²⁴ *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1341; bunun M. Serhan Tayşi tarafından yapılan indeks ilavesiyle faksimilesi İstanbul'da 1990'da gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca bu hükümdarın bazı seferleri, müstakil eserlere de konu olmuştur. Ezcümle, Belgrad'ın, Rodos'un, Macaristan'ın ve Sigetvar'ın alınmasıyla ilgili olarak *Belgradnâme*, *Rodosnâme*, *Mohaçnâme* ve *Sigetvarnâme* türleri ortaya çıkmıştır. Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa'nın sefer ve zaferleriyle ilgili eserler âdetâ *Barbarosnâme* adıyla ayrı bir grup oluşturur. Fatih devrinde başladığını belirttiğimiz yarı resmî Şehnâmenüvîslük, Kanuni döneminde daha da oturmuş, Fethullah Ârifî ve Eflatun Şirvanî gibi şehnâmeciler bu türün Farsça güzel örneklerini vermişlerdir.

XVI. yüzyılda ayrıca şehir tarihlerin kategorisine alabileceğimiz yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Bir şehrin güzelliğini tasvir eden ve şehrengiz adı altında toplanan eserlerin ilk manzum örneklerini Priştineli Mesîhî ile Balıkesirli Zâtî'nin Edirne'ye, Kalkandelenli Fakîrî'nin İstanbul'a; Lâmiî ile Âşık Çelebi'nin ise Bursa'ya dair yazdıkları teşkil eder. İlk mensur şehir tarihi sayılabilecek *Evsâf-ı İstanbul'u* (haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul 1977) ise Kastamonulu Latîfî kaleme almıştır.

II. Selim devrinin en önemli siyasî ve askerî hadisesi olan Kıbrıs'ın fethiyle ilgili Vusûlî²⁵, Usûlî, Şerîfî, Pîrî ve Zîrekî'nin gazânâme türü eserleri ise ayrı bir grup oluşturacak kadar vardır.

XVI. yüzyılın asıl büyük tarihleri bu asrın sonlarında III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde yazılmıştır. Cenâbî'nin Arapça *el-Aylemü'z-zâhir*'i, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'i²⁶ dünya tarihinin; Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâciüt-tevârih*'i²⁷ ile Mehmed Zaim'in *Câmi'üt-tevârih*'i, *Tevârih-i Âl-i Osman* geleneğinin güzel örnekleridir. Eflatun Şirvanî'nin başlayıp Seyyid Lokman'ın tamamladığı Farsça *Hünernâme* minyatürlü tarihçiliğin bir başka örneğidir. Selânikî Mustafa ise, adına izafetle bilinen eserinde 1563-1600 yılları arası olaylarını tafsil eder²⁸. Gelibolulu Mustafa Âlî, anılan büyük kitabından başka monografik eserler de kaleme almıştır. Ezcümle, Kanunî Süleyman'ın oğulları Selim ile Bayezid'in arasındaki saltanat mücadelesini *Nâdirü'l-mehârib*'de; Sultan Süleyman'ın ölümünü ve II. Selim'in cülûsunu *Heft Meclis*'te (İstanbul 1316); Lala Mustafa Paşa'nın

²⁵ Necdet Öztürk, "Kadıızâde Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selimnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* (Ekim 1987), sayı 50, s. 9-108.

²⁶ Bu eserin hilkatten İstanbul'un fethine kadar gelen kısmı beş cilt halinde İstanbul'da (1277-1285) yayımlanmıştır. Kalan kısmı ise Kayseri'de kısım kısım neşredilmektedir.

²⁷ İstanbul'da 1279-1280 yıllarında neşredilen bu eserin İ. Parmaksızoğlu tarafından yapılan sadeleştirilmiş beş cilt halinde 1974-1979 yılları arasında Ankara'da yayımlanmıştır.

²⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî* (nşr. Mehmet İpşirli), I-II, İstanbul 1989; aynı naşir, Ankara 1999.

doğu savaşlarını *Nusretnâme*'de; halefi Koca Sinan Paşa'nın Gürcistan seferini *Fursatnâme*'de; III. Mehmed'in sünnet düğününü nazmen *Câmi'ül-buhûr der-Mecâlis-i sûr*'da (nşr. Ali Öztekin, Ankara 1996); bazı İslâm devletlerinin yükseliş ve çöküş sebeplerini *Fusûl-i hall ü akd* adlı eserinde; Mısır ve Kahire'nin kısa bir tarihçesini *Hâlâtü'l-Kâhire*'de²⁹ ele almıştır. Ahlâk, siyaset ve âdâba dair eserleri de bulunan Âlî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı çok sayıda edebî eserleri de vardır³⁰.

Başta Rumûzî'nin Yrmen'de Osmanlı idaresinin kurulmasıyla ilgili *Târih-i Yemen*'i (nşr. Hulûsî Yavuz, Ankara 2003) olmak üzere çeşitli sefer, zafer ve fetihlerle ilgili monografilerin da yazıldığı XVI. yüzyılın tarih edebiyatının bir başka büyük eseri ise, Feridun Ahmed Bey tarafından resmî yazışmaların bir araya getirilmesinden oluşan *Münşeâtü's-selâtin*'dir (İstanbul 1264-1265, 1274-1275). Yine XVI asırda ilk örnekleri günümüze ulaşan biyografya ve bibliyografyalar da tarih literatürünün vazgeçilmez türleridir. Gerçi İslâm tarihinin siyer geleneğinin tipik örneklerinden Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât* adlı Mevlid'i ile *İskendernâme* ve *Hamzanâme* gibi eserler daha önceden yazılmışsa da, gerçek mânâda özgün biyografik eserler XVI. asırda kaleme alınmıştır. Taşköprizâde'nin Arapça *Nevâdirü'l-ahbâr*'i ile *eş-Şekâiku'n-Nu`mâniyye*'si³¹; Âlî'nin sanatkârlara dair *Menâkıb-ı Hünerverân*'i biyografi türünün tipik örnekleridir³².

Bu asrın bir başka biyografi dalı, Arapların tabakât, İran'ın ise tezkire geleneğinin uzantısı sayılabilecek tezkirelerdir. Şairlerle ilgili ilk eser, Sehi Bey'in *Heşt Bihişt*'idir³³. Daha sonra bunu Latîfi³⁴, Kınalızâde Hasan³⁵, Beyânî³⁶, Ahdî ve Âşık Çelebi'nin tezkireleri takip etmiştir.

²⁹ A. Tietze, *Mustafâ , `Âli's Description of Cairo of 1599*; Wien 1975; eserin sadeleştirilmiş yayını ise Orhan Şaik Gökyay tarafından yapılmıştır (Ankara, 1984).

³⁰ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli – Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 1996; Bekir Kütükoğlu, Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, II, 414-421.

³¹ Daha müellifinin sağlığında Türkçe'ye çevrilen *eş-Şekâiku'n-Nu`mâniyye*'nin birçok zeyli yapılmıştır. Bunların en önemlisi ve kıymetlisi olan ve her bakımdan aslını geçen tercüme Mevdî'nin *Hadâiku'shakâik*'i olup 1269'da İstanbul'da yayımlanmıştır. Bunun önsöz ve indeks ilavesi edilen tıpkıbasımı ise Abdülkadir Özcan tarafından Şakaik-ı Nu`maniye Zeyilleri serisinin birinci kitabı olarak neşredilmiştir (İstanbul 1989). Diğer müteselsil zeyillerinden aşağıda söz edilecektir.

³² İbnülemin Mahmud Kemal tarafından neşredilen (İstanbul 1926) bu eserin Müjgan Cumbur tarafından yapılan sadeleştirilmiş metni 1982 yılında Ankara'da yayımlanmıştır.

³³ Mehmed Şükrü tarafından İstanbul 1325'te neşredilen bu eserin tıpkıbasımını bir inceleme ile Günay Kut (Harward 1978) gerçekleştirmiş; sadeleştirilmiş neşrini ise M. İsen yapmıştır (İstanbul 1980).

³⁴ *Tezkiretü'ş-suarâ*, İstanbul 1314; *Latîfi Tezkiresi* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1990.

³⁵ *Tezkiretü'ş-suarâ* (nşr. İbrahim Kutluk, Ankara 1978).

Ayrıca evliya tezkirelerinin de bol örneklerinin verildiğini belirtmeliyiz. Yine biyografi türünün menâkıbnâme ve vefeyât dallarında da telif ve tercüme yapılmıştır.

Bibliyografya dalında yazılmış belki de tek eser, Taşköprizâde Ahmed'in *Miftâhü's-saâde*'si gibidir. Müellifin oğlu Kemaleddin Efendi tarafından *Mevzûâtü'l-ulûm* adıyla (I-II, İstanbul 1313; Haydarabad 1328; ilk bölümün Almancası, trc. O. Rescher, İstanbul 1934) Türkçe'ye çevrilen bu eser daha sonra birçok esere kaynak olmuştur.

Yine İslâmî edebiyatın devamı olan siyâsetnâme veya nasihatnâme türünün ilk örnekleri Osmanlılar'da XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İdris-i Bitlisî'nin *Kanun-ı Şehinşâhî*'si³⁷, Sadrazam Lütfi Paşa'nın *Âsafnâme*'si³⁸, Hasan Kâfi'nin *Usûlü'l-hikem*'i³⁹ ve Gelibolulu Âlî'nin *Nushatü'l-mülûk*⁴⁰ adlı eserleri dışında müellifi meçhul *Hırzû'l-mülûk*⁴¹ da bu asrın sonlarında kaleme alınmıştır.

Şâir Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn*'u⁴² ise bu asrın ansiklopedik eserlerindedir. Kezâ, yukarıda sözü edilen Latîfi'nin *Evsâf-ı İstanbul*'u da ilk şehir tarihi olarak kabul edilebilir. Sultan ve sünnet düğünlerini yansıtan surnâme türü de ilk defa bu asrın sonlarında ortaya çıkmıştır.

Bir tarih literatürü olarak Osmanlılar'da hâtırat türünün ilk örneğini *Sergüzeşt-i Zaîfi* adıyla Zaîfi mahlashı bir şâir vermiştir. Yine bu yüzyıla ait Barbaros'un sefer ve zaferlerini konu alan *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* da bu vezirin ağzından yazılmış hatıralar kabul edilebilir. Aynı şekilde Macuncuzâde Mustafa'nın *Sergüzeşt-i Esîr-i Malta*'sı ile Şehrizor beylerinden Me'mun'un 1534-1555 yılları arasında Irak'ta vukua gelen siyasî ve askerî olaylara dair hatıraları bu türün diğer örnekleridir.

Olayların, özellikle seferlerin gün gün kaleme alındığı Ruznâme türünün ilk örneği de bu asırda verilmiş; Yavuz Sultan Selim'in Mısır

³⁶ *Tezkiretü's-suarâ* (nşr. İ. Kutluk), Ankara 1997.

³⁷ Hasan Tevekkülî tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen bu eser, A. Akgündüz tarafından yayımlanmıştır (*Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1991, III, 13-84).

³⁸ Neşirleri için bk. Mehmet İpşirli, "Âsafnâme", *DİA*, III, 456.

³⁹ Değerlendirmesi ve neşirleri hakkında bk. M. İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı : 10-11 (1981), s. 239-278.

⁴⁰ A. Tietze, *Mustafâ Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, I-II, Wien 1979, 1982.

⁴¹ Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Eserler (Ankara 1988) içinde nşr. Yaşar Yücel, s. 171 vd.

⁴² *İlimlerin Özü* adıyla neşreden Ömer Tolgay, İstanbul 1995.

seferi Haydar Çelebi tarafından *Haydar Çelebi Ruznâmesi* adıyla kaleme alınmış⁴³, böylece Osmanlı tarih literatürüne yeni bir tür eklenmiştir.

XVII. yüzyıl

İfade ve üslûp bakımından daha da ağırlaşan XVII. yüzyılda, eski geleneğin devamı niteliğinde Kâtib Çelebi *Takvîmü't-tevârîh* ve *Fezleketü't-tevârîh* adlı Arapça, Bosnalı Hüseyin Efendi *Bedâyi'ül-vekâyi*⁴⁴, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi *Ravzatü'l-ebrâr* (Bulak 1248) ve Münecimbaşı Ahmed Dede ise *Câmi ü'düvel = Sahâifu'l-ahbâr* (İstanbul 1285) adlı dünya tarihlerini kaleme almışlardır. Solakzâde Mehmed Hemdem⁴⁵, Abdurrahman Hibrî vs. taraflarından ise umumî Osmanlı tarihlerinin yanında, Hocazâde Mehmed, Sâfi Mustafa, Mehmed b. Mehmed, Topçular Kâtibi Abdülkadir⁴⁶, Peçuyulu İbrahim⁴⁷, Hasanbeyzâde Ahmed, Mehmed Halife⁴⁸, Vecihi Hasan, Kâtib Çelebi⁴⁹, Mevkufâtî İbrahim ve Abdi Paşa gibi tarihçiler tarafından vekâyinâme tarzında özel tarihlerin ve monografilerin sayısında büyük artış olmuştur.

Özel tarihlerin gazânâme, fetihnâme, şehir tarihi gibi alt türlerinde İyânî Cafer⁵⁰, İbrahim Harimî, Vasıtî, Kilarî Mehmed, Tuğî Hüseyin⁵¹, Hasanbeyzâde Ahmed, Abdurrahman Hibrî, Kâtib Çelebi⁵², Güftî Ali, Mustafa Zühdi, Mühürdar Hasan, Behcetî Hüseyin, İsmail Belîğ vs. taraflarından çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu arada yarı resmî nitelikteki şehnâme türünde de Ganîzâde Nâdirî ve Mülhemî İbrahim taraflarından eser telifi devam etmişse de, bu asrın ikinci

⁴³ Eski harflerle Feridun Bey'in *Münşeatü's-selâtin*'i içinde basılan eserin yeni harflerle müstakil neşri Yavuz Senemoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (İstanbul, tarihsiz).

⁴⁴ indeks ilavesiyle 2 cilt halinde nşr. A.S. Tveritinovoy, Moskova, 1961.

⁴⁵ *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, sadeleştirerek iki cilt halinde nşr. Vahid Çabuk, Ankara 1989.

⁴⁶ *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi* (nşr. Ziya Yilmazer), I-II, Ankara 2003.

⁴⁷ *Târîh-i Peçevî*, I-II, Ankara 1281-1283; bunun Fahri Ç. Derin ve Vahid Çabuk tarafından yapılan indeks ilaveli tek ciltlik tıpkıbasımı İstanbul 1980'de gerçekleştirilmiştir.

⁴⁸ *Târîh-i Gilmânî* (nşr. Ahmed Refik), İstanbul 1340. Daha sonra sadeleştirilmiş neşirleri de yapılmıştır.

⁴⁹ *Fezleke*, I-II, İstanbul, 1286-1287.

⁵⁰ *Tevârîh-i Cedid-i Vilayet-i Üngürüs* (haz. Mehmet Kirişçiöğlü), İstanbul, 2001.

⁵¹ *Musibetnâme* (Antoine Galland Yapılan Fransızca tercümesi), Cologne 1678; M. A. Danon tarafından ikinci Fransızca trc. *Journal Asiatique*, XIV (1919), s. 68-138, 244-310; İsmail Hamî Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, VI, 282-321; Midhat Sertoğlu, "İbretünümâ", *TTK Belleten*, XI/43 (1947), s. 489-514; Fahir İz, "Musibetnâme: Vak'a-i Sultan Osman Han", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1967), s. 119-164.

⁵² *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsire (Revnavku's-saltana)* adlı eser bir İstanbul tarihi tercümesidir.

yarısında şehnâmenüvislik yerini yavaş yavaş vekâyinüvisliğe bırakmaya başlamıştır.

Biyografyacılıkta büyük gelişme olmuş, bir yandan Nev`îzâde Atâî tarafından *Zeyl-i Şakâik*⁵³, Kâtib Çelebi tarafından *Süllemü'l-vusûl* ve Muhibbî tarafından *Hulâsatü'l-eser fi a`yânî'l-karnî'l-aşer* (Beyrut, tarihsiz) gibi umumî; Cemaleddin Hulvî ve Nefeszâde İbrahim taraflarından ise Halvetî meşâyihına dair *Lemezât-ı Hulviyye*⁵⁴ ve *Gülzâr-ı Savab* (nşr. Kilisli Muallim Rifat, İstanbul 1938) gibi hususî nitelikte biyografik eserler yazılırken, Riyâzî, Fâizî, Rıza, Yümnî ve Güftî gibi birçok tezkireci de şair ve tarikat erbabının hal tercümelerini müstakil eserlerde toplamıştır.

Bibliyografya türünde Kâtib Çelebi tarafından, sadece XVII. asrın değil, Osmanlı tarihinin, hatta İslâm tarihinin en büyük eserlerinden olan *Keşfü'z-zunûn*'u⁵⁵; kezâ seyahatnâme türünde ise belki de dünyanın en büyük eseri olan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*⁵⁶ kaleme alınmıştır.

Münşeât, ansiklopedi, siyasetnâme ve kanunnâme türlerinin dışında, islahata dair eserlerin bollaşması, devletin tedennîsine paralel olarak yine bu asırda olmuştur. Siyasetnâme dalında Hasanbeyzâde Ahmed'in *Usûlü'l-hikem*'i, Alaybeyzâde Mehmed Emin'in *Nesâyihü'l-mülûk*'ü, Sarı Abdullah'ın *Nasihatü'l-mülûk*'ü örnek gösterilebilir. Askerî teşkilatla ilgili ilk müstakil eser olan ve *Kavânîn-i Yeniçeriyân* olarak bilinen *Mebde-i Yeniçeri Ocağı Tarihi* de bu asırda yazılmıştır (nşr. İ.Y. Petrosyan, Moskova 1987). Aynı asırda, Defter Emini Ayn Ali Efendi *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân* adlı eserinde⁵⁷ yine ilk defa Osmanlı taşra teşkilatı, toprak sistemi ve merkez bürokrasisi hakkında bilgiler verir. Klasik lâyiha türünün tipik

⁵³ *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şakâik* (İstanbul 1268) adlı eseri Abdülkadir Özcan tarafından *Şakâik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* serisinin ikinci kitabı olarak önsöz ve indeks ilavesiyle yayımlanmıştır (İstanbul 1989).

⁵⁴ Cemaleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Leme`ât-ı Ulviyye* (sadeleştiren: M. Serhan Tayşi), İstanbul, 1993.

⁵⁵ Latince tercümesiyle birlikte nşr. Gustav Flügel, I-VII, Leipzig, London, 1835-1858; bunun Beyrut ve Mısır'da tıpkıbasımları yapılmıştır. Arapça ilmi neşrini ise iki cilt halinde Şerefettin Yalıtıkaya ve Kilisli Muallim Rifat gerçekleştirmişlerdir (İstanbul 1941-1943, 1971-1972. Bunun tıpkıbasımları da vardır.

⁵⁶ I-VI, İstanbul 1314-1318; VII-VIII, İstanbul 1928; IX-X, İstanbul 1935-1938.

⁵⁷ 1280 yılında Kâtib Çelebi'nin *Düstürü'l-amel li-islâhi'l-halel*'i ile birlikte İstanbul'da neşredilen bu eserin tıpkıbasımı M. Tayyib Gökbilgin'in geniş bir giriş yazısıyla 1979'da gerçekleştirilmiştir.

örneğini yazan Koçi Bey, kendi adıyla anılan ünlü *Risalelerini*⁵⁸ IV. Murad ve halefi Sultan İbrahim'e sunarak, devlet bünyesindeki bozuklukları ve yapılması gerekenleri sıralar. Kâtib Çelebi ise, 1653'te yazdığı *Düstûrül-amel li-islâhi'l-halel* adlı küçük fakat muhtevalı eserinde⁵⁹, devlet bünyesindeki bozukluklara, özellikle malî sıkıntılara çareler arar. Aynı türde yazılmış *Kitâb-ı Müstetâb*⁶⁰ ile *Kitâb-ı Mesâlihü'l-müslimîn*'in⁶¹ müellifleri meçhuldür. *Eyyûbî Efendi Kanunnâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1994), *Abdi Paşa Kanunnâmesi (Milli Tettebbular Mecmuası, I/3, s. 497-544)* ve Hezarfen Hüseyin'in *Telhîsü'l-beyân fi kavânîn-i Âl-i Osman*'ı (nşr. Sevim İlgürel, Ankara 1998) ise Fatih'in *Kānunnâme-i Âl-i Osman*'ı tarzında yazılmış devlet düzeniyle ilgili eserlerdir. Münşeât türünde ise Sarı Abdullah Efendi'nin *Düstûrül-inşâ'sı* ile Şâir Nâbî'nin *Münşeât*'ı örnek gösterilebilir.

XVII. yüzyılda yapılan fetihler ve savaşlar hakkında fetihnâme ve gazavâtnâmeler de yazılmıştır⁶². Hâtırat olarak da, Temeşvarlı Osman Ağa'nın hatıraları⁶³ ile Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin bir nevi otobiyografisi olan hatıraları⁶⁴ örnek gösterilebilir. 1665 yılında Viyana'ya gönderilen elçi Kara Mehmed Paşa'nın sefaretnâmesi ise bu türün ilk örneğidir. Asrın sonlarına doğru gönderilen Zülfikar Paşa'nın mükâleme zabıtları da günümüze ulaşmıştır.

XVIII. yüzyıl

Dilin daha da ağırlaştığı XVIII. yüzyılda umumî Osmanlı tarihleri yanında, vekâyinâme türünde de pek çok eser yazılmış; vekâyinâmecilik bu asrın başlarından itibaren resmî niteliğe bürünerek, yarı resmî

⁵⁸ *Risâle-i Koçi Bey*, Londra 1861; İstanbul 1284; *Koçi Bey Risâlesi* (nşr. H. Namık Orkun), Ankara 1935 (Adliye Vekillliği. Türk Hukuk Tarihi. Araştırmalar ve Düşünceler içinde s. 169-232); *Koçi Bey Risâlesi* (nşr. Ali Kemali Aksüt), İstanbul 1939; günümüz Türkçesi ile nşr. Zuhuri Danişman, Ankara 1972; eski ve yeni harflerle nşr. Yılmaz Kurt, Ankara 1994; Musa Şimşekçakan, Ankara 1997.

⁵⁹ İlk neşri İstanbul'da 1280 yılında yapılan bu risale (tıpkıbasım İstanbul 1279) daha sonra Almanca'ya çevrilerek *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XI (1857), III, 111-132'de yayımlanmış; sadeleştirilmiş neşrini ise O. Şaik Gökyay yapmıştır.

⁶⁰ nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1974; aynı naşir, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (Ankara 1988) içinde, s. 1-40.

⁶¹ nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1980; aynı naşir, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (Ankara 1988) içinde, s. 171 vd.

⁶² Ağâh Sırrı Levend, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazavâtnâmesi*, Ankara 1956, s. 103-135.

⁶³ *Kendi Kalemikle Temeşvarlı Osman Ağa*, Konya 1986.

⁶⁴ Ahmed Türek - F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *Tarih Dergisi*, sayı 23 (1969), s. 205-208; sayı 24 (1970), s. 69-92.

şehnâmenüvisliğin yerini devlet vekâyinüvisliği (vak'anüvislik) almıştır. Fakat gayrı resmî olarak vak'a yazma geleneği devam etmiştir. Yalnızca bir konuya ayrılmış monografilerden başka şehir tarihçiliğinde, biyografya, bibliyografya, ansiklopedi ve münşeat türleri dışında devlet düzeni, ıslahat ve siyasete dair eserler ile teşrifat mecmuaları; sultan ve sünnet düşüncelerini konu alan surnâme türünde de güzel örnekler verilmiştir. Elçi gözlem ve raporlarını muhtevi sefâretnâmenin ise bu asırda daha fazla örnekleri kaleme alınmıştır.

Umumî tarihler eski geleneğin devamı olarak dünyanın yaratılışından veya Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayanlar olarak yine iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan birincisine Şemdanîzâde Süleyman'ın *Mür'it-tevârîh*'i⁶⁵, ikincisine ise Mü'minzâde Ahmed Hasib'in *Silkü'l-leâl-i Âl-i Osman*'ı örnek gösterilebilir.

Resmî ve gayrı resmî diye ikiye ayrılabilir ve vekâyinâme türünden resmî olanlar Naîmâ Mustafa⁶⁶ ile başlar, Mehmed Râşid⁶⁷, Çelebizâde Âsım⁶⁸, Sâmi, Şâkir, Subhî⁶⁹, Süleyman İzzî (İstanbul 1199), Hâkim Mehmed, Çeşmîzâde Mustafa Reşid⁷⁰, Sadullah Enverî, Mehmed Emin Edîb, Halil Nuri ve asrın sonuncu vak'anüvisi Ahmed Vâsîfla devam eder. Gayrı resmî vekâyinâmelere ise *Îsâzâde Tarihi* (nşr. Ziya Yılmaz, İstanbul 1996), *Uşşakîzâde Tarihi*, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekâyîât*'ı (nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995), Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Silâhdar Tarihi* (I-II, nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928) ve bunun devamı olan *Nusretnâme*⁷¹ ile Arapzâde Hüseyin Râmiz'in *Zübdetü'l-vâkîât*'ı örnek olarak gösterilebilir.

XVIII. asırda monografi türünde büyük artış olmuştur. 1703 Feyzullah Efendi (Edirne) Vak'ası Vak'anüvis Naima'ya⁷², Şefik Mehmed'e⁷³ ve Mü'minzâde Hasib'e⁷⁴ müstakil eserler yazmaya sevk

⁶⁵ Baş kısmı 1338'de İstanbul'da basılan bu eserin 1730'dan sonraki kısmı Münir Aktepe tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1976-81).

⁶⁶ *Târih-i Naîma*, I-II, İstanbul 1147; yalnız birinci cilt İstanbul 1259; ikinci baskı, I-VI, İstanbul 1280; üçüncü baskı, I-VI, İstanbul 1281-1283. Ayrıca sadeleştirilmiş yayını da vardır.

⁶⁷ *Târih-i Râşid*, İstanbul 1153; ikinci baskı İstanbul 1282.

⁶⁸ *Târih-i Râşid*'in zeyli olarak ilk baskı İstanbul 1153; ikinci baskı İstanbul 1282.

⁶⁹ Art arda vak'anüvis olan ilk iki tarihçinin müsveddelerini Mehmed Suphi toparlayarak düzeltmiş ve olayları 1156 (1743)2 ya kadar getirmiştir. Eser *Târih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhi* adıyla basılmıştır (İstanbul 1198).

⁷⁰ *Çeşmîzâde Tarihi* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959.

⁷¹ sadeleştirerek nşr. İsmet Parmaksızoğlu, I-II, Ankara 1962-1966.

⁷² *Feyzullah Efendi Vak'ası* adıyla *Târih-i Naîma*'nın sonunda basılmıştır.

⁷³ *Şefiknâme*, İstanbul 1282. Dilinin ağırlığından dolayı anlaşılması güç olan eser Mahmud Celâleddin (Paşa) tarafından şerh edilmiş ve *Ravzatü'l-kâmilin - Şerh-i Şefiknâme* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1290).

etmiştir. Vahid Mahtumî 1715 Mora Seferi'ni, Seyyid Vehbi Pasarofça Antlaşması'na dair *Risâle-i Sulhiyye*'yi, Bosna Kadısı Ömer Efendi 1736-1739 Avusturya savaşlarına dair *Ahvâl-i gazavât der-diyâr-ı Bosna'yı*⁷⁵, Ahmed Resmî 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına dair *Hulâsatü'l-i tîbâr*'ı (İstanbul 1282, 1286, 1307) yazmışlardır. Bu büyük savaşla ilgili bir başka eser ise *İbretnümây-ı Devlet* adıyla Kesbî Mustafa tarafından kaleme alınmıştır (nşr. Ahmet Öğreten, Ankara 2003)

Şehir tarihçiliğinin güzel bir örneğini Nazmizâde Murtaza, Bağdat'a dair eseri *Gülşen-i hulefâ* (İstanbul 1143) ile vermiştir.

Biyografya dalında vefeyât ve tezkire gibi geleneksel türlerin dışında, meslek gruplarına göre müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Ezcümle, *Şakaik-ı Nu'mâniyye* ile başlayan ulema ve meşâyih biyografileri Zeylî'z-zeyl-i Şakâik olarak önce Uşşakîzâde İbrahim⁷⁶, sonra da Şeyhî Mehmed⁷⁷ efendiler tarafından devam ettirilmiştir. Murâdî, *Silkü'd-dürer*⁷⁸, Osmanzâde Tâib, *Hadîkatü'l-mülûk* ve *Hadîkatü'l-vüzerâ* (İstanbul 1274) adlı eserlerinde müstakil olarak padişah ve sadrazam biyografilerini vermiştir. Daha sonra da bu ikincisinin müteaddit zeyilleri yapılmış⁷⁹, İbnülemin ise bu geleneği İmparatorluğun sonuna kadar getirmiştir⁸⁰. Asrın büyük biyografi Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi de ilk defa şeyhülislâmın hal tercümelerini *Devhatü'l-meşâyih*'ta⁸¹; hattatları ise *Tuhfe-i hattâtîn*'de (İstanbul 1928) toplamıştır. Asrın bir başka ünlü biyografi ise, aynı zamanda bir diplomat olan Ahmed Resmî Efendi'dir. Ahmed Resmî, *Halîkatü'r-rüesâ*'da⁸² ilk defa reisülküttapların, *Hamîletü'l-küberâ*'da⁸³ ise dârüssaâde ağalarının tarihçe-i hayatlarını vermiştir. Hafid Efendi'nin *Sefînetü'l-vüzerâ*'sı⁸⁴ ise kaptandıryalara dair ilk müstakil eserdir. Şeyhülislâm Esad Efendi Osmanlı musikişinasların

⁷⁴ *Ravzatü'l-küberâ* (nşr. Mesut Aydınlar), Ankara 2003.

⁷⁵ Yurt içinde ve dışında birçok defa basılan eser, son olarak Mehmet Açıkgözoğlu tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1977).

⁷⁶ Almanca bir girişle faksimile neşir Hans J. Kissling (Wiesbaden 1965).

⁷⁷ *Vekâyi 'ül-fudalâ* (giriş ve indeks ilavesiyle nşr Abdülkadir Özcan (İstanbul 1989).

⁷⁸ 1284 yılında Mısır'da yayımlanan bu eserin tıpkıbasımı Beyrut'ta yapılmıştır.

⁷⁹ Eser ve zeyilleri hakkında bk. Abdülkadir Özcan, *DİA*, XV, 22-23.

⁸⁰ *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1940-1953; bunun daha 1969 ve 1982 yıllarında tıpkıbasımları yapılmıştır.

⁸¹ Eser, zeyilleriyle birlikte *Devhatü'l-meşâyih ma` a-Zeyl* adıyla Ahmed Rifat Efendi tarafından yayımlanmış, bunun da tıpkıbasımı yapılmıştır (İstanbul 1978).

⁸² Bu eser *Halîfetü'r-rüesâ* adıyla basılmıştır (İstanbul 1269).

⁸³ nşr. Ahmet Nezihî Turan, İstanbul 1280; Müstakim zeyliyle birlikte "Ahmed Resmî Efendi'nin *Hamîletü'l-küberâ*'sı ve Müstakimzâde Zeyli" adıyla nşr. Zeynep Aycibin, *TTK Belgeler*, XXII, 183 vd.; Ankara 2002

⁸⁴ Yaptığı ilavelerle nşr. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul 1952).

*Atrabül-âsâr*⁸⁵ adlı eserinde toplarken; Sâkıb Dede Mevlevî büyüklerini *Sefîne-i nefise*'de (Mısır 1283); La`lîzâde Abdülbâki Efendi *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye*'sinde; İsmail Hakkı Efendi *Silsilenâme-i Tarîk-ı Celvetiyye*'sinde ilgili tarikat büyüklerinin biyografilerini vermişlerdir.

Bibliyografya türünde Arabacılar Şeyhi İbrahim ve Hanifzâde Tahir⁸⁶ *Keşfü'z-zunûn*'a zeyiller kaleme almışlardır. Asrın en büyük ansiklopedik eseri ise Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ünlü *Ma`rifetnâme*'sidir⁸⁷.

İslahat ve devlet teşkilâtına dair geleneksel eserlerin sonuncusu sayılabilecek eseri bu asırda *Nesâyihül-vüzerâ ve'l-ümerâ* adıyla⁸⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa yazmıştır. Ahmed Resmî Efendi'nin Sadrazam Halil Paşa'ya sunduğu *Lâyihâ*'sı ile Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya sunduğu *Takrîr*'i⁸⁹ ise devlet yapısındaki bozukluklara ve takip edilecek dış politikaya dairdir. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya izafe edilen *Nizâmü'd-düvel* ile Canikli Ali Paşa'ya izafe edilen *Tedâbirül-gazavât*⁹⁰ bu türün diğer tipik örnekleridir. Bu asrın sonlarında III. Selim'e sunulan lâyhalar ise bu padişahın isteği üzerine hazırlanan risalelerdir⁹¹.

Devlet protokolüyle ilgili kaideleri Nailî Abdullah Paşa *Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifât* adlı eserinde⁹² bir araya getirmiştir.

Surnâme geleneğinin örneklerini Seyyid Vehbi, Hazin ve Haşmet vermişlerdir. Münşeât türüne örnek olarak ise Küçük Çelebizâde Âsım, Osmanzâde Tâib ve Ragıp Mehmed Paşa'nın eserleri ile birçok anonim gösterilebilir.

⁸⁵ Bu eser Veled Çelebi tarafından 1894'te *Mekteb* mecmuasında; H. Sadeddin Arel tarafından ise 1949-1950 yılları arasında *Musikî Mecmuası*'nda tefrika edilmiştir.

⁸⁶ Latince tercümesiyle birlikte *Keşfü'z-zunûn*'un VI. Cildinin sonunda basılmıştır.

⁸⁷ Bulak 1251, 1280; Kazan 1261; İstanbul 1284 ve daha birçok baskısı yapılmıştır.

⁸⁸ nşr. Walter L. Wright, Princeton 1935; sadeleştirerek nşr. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara 19969, 1987;

⁸⁹ Tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metni için bk. İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk diplomatının XVIII. yüzyıl sonunda devletlerarası ilişkilere dair görüşleri" *TTK Belleten*, XLVII/186, s. 527-535.

⁹⁰ *Tedbir-i Cedîd-i Nâdir* adıyla nşr. Yücel Özkaya, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, s. 119-191.

⁹¹ Bunların bir kısmı Enver Ziya Karal tarafından "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyihalar", *Tarih Vesikaları*'nda tefrika halinde yayımlanmıştır.

⁹² *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda (XVI/16, s. 250-260) kısmen yayımlanmıştır.

Diplomasi trafiğinin yoğunlaşmasına paralel olarak XVIII. yüzyılda sefâretnâme sayısında da önemli artma olmuştur. Mîsal olarak Fransa sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin⁹³; İran sefiri Ahmed Dürrî Efendi'nin⁹⁴; Rusya sefiri Nişli Mehmed Ağa'nın; Avusturya sefiri Hattî Mustafa Efendi'nin⁹⁵; Lehistan sefiri Ali Ağa'nın⁹⁶; Prusya sefiri Ahmed Resmî Efendi'nin⁹⁷; Buhara sefiri Alemdar Mehmed Ağa'nın; İspanya sefiri Ahmed Vasıf Efendi'nin; Fas sefiri Ahmed Azmi Efendi'nin⁹⁸; İngiltere sefiri Yusuf Âgâh Efendi'nin sefaretnâmeleri gösterilebilir.

Kırım hanlarından birinin oğlu olan Mehmed Giray tarafından yazılan *Târih-i Mehmed Giray*, ilk müstakil Kırım tarihçesi olup 1683-1703 yıllar arası olaylarını ihtiva eder. Lâle Devri'nden teşkil edilen ve aralarında ünlü divan şairi Nedîm'in de bulunduğu Tercüme Heyeti, Doğu ve Batı dünyalarından, *eş-Şifâ*, *Ikdül-cümân*, *Sahâifül-ahbâr*, *Habîbü's-siyer* ve Aristo'dan *Fizik* gibi birçok eseri Türkçe'ye kazandırmıştır⁹⁹.

XIX ve XX. yüzyıllar

XIX ve XX. yüzyıllar, hemen her alanda olduğu gibi, tarih edebiyatında da önemli değişikliklerin ve yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bir yandan eski geleneğin devamı niteliğinde umumî, hususî ve resmî mahiyette kronikler yazılırken; monografik nitelikte sefer, zafer ve şehir tarihleri ile biyografik mahiyette eserler de kaleme alınmış; klasik tezkirecilik geleneği devam etmiş; bu arada yeni türler ortaya çıkmıştır. Bibliyografya ve ansiklopedi türlerinde daha ciddî ve kalıcı çalışmalar yapılmış; İstanbul'daki vakıf kütüphanelerin katalogları hazırlanmış; teşkilât, ıslahat ve siyasete dair eserlerden ziyade, bilhassa Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra köklü uygulamalara geçilmek istenmiştir. Asrın ikinci yarısından itibaren, geleneksel teşrifat

⁹³ Fransızca tercümesi, Paris 1757; *Mehmed Efendi'nin Sefâretnâmesi*, Paris 1841; *Sefâretnâme-i Fransa*, İstanbul 1283; *Paris Sefaretnâmesi*, İstanbul 1306.

⁹⁴ *Dürrî Ahmed Efendi'nin Paris Sefâretnâmesi*, Paris 1280; *Relation de Dourri Efendi*, Paris 1810.

⁹⁵ *Viyana Sefâretnâmesi* (nşr. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999.

⁹⁶ Bu manzum sefaretnâme *Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*'nda kısmen yayımlanmıştır (III/13, s. 777-795).

⁹⁷ *Sefâretnâme-i Ahmed Resmî Efendi*, İstanbul 1303; Almanca tercümesi Berlin 1809; Lehçe tercümesi, Varşova 1825.

⁹⁸ Prusya sefaretnâmesi 1303 yılında İstanbul'da basılmış; "150 sene evvel Berlin'de bir Türk elçisi" adıyla *Vakit* gazetesinde (21.VII – 5.VIII 1942) tefrika edilmiştir.

⁹⁹ Mehmet İpşirli, "Lâle Devri'nde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 33-42.

Diplomasi trafiğinin yoğunlaşmasına paralel olarak XVIII. yüzyılda sefâretnâme sayısında da önemli artma olmuştur. Mîsal olarak Fransa sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin⁹³; İran sefiri Ahmed Dürri Efendi'nin⁹⁴; Rusya sefiri Nişli Mehmed Ağa'nın; Avusturya sefiri Hattî Mustafa Efendi'nin⁹⁵; Lehistan sefiri Ali Ağa'nın⁹⁶; Prusya sefiri Ahmed Resmî Efendi'nin⁹⁷; Buhara sefiri Alemdar Mehmed Ağa'nın; İspanya sefiri Ahmed Vasîf Efendi'nin; Fas sefiri Ahmed Azmi Efendi'nin⁹⁸; İngiltere sefiri Yusuf Âgâh Efendi'nin sefâretnâmeleri gösterilebilir.

Kırım hanlarından birinin oğlu olan Mehmed Giray tarafından yazılan *Târih-i Mehmed Giray*, ilk müstakil Kırım tarihçesi olup 1683-1703 yılları arası olaylarını ihtiva eder. Lâle Devri'nden teşkil edilen ve aralarında ünlü divan şairi Nedîm'in de bulunduğu Tercüme Heyeti, Doğu ve Batı dünyalarından, *eş-Şifâ*, *İkdü'l-cümân*, *Sahâifü'l-ahbâr*, *Habîbû's-siyer* ve Aristo'dan *Fizik* gibi birçok eseri Türkçeye kazandırmıştır⁹⁹.

XIX ve XX. yüzyıllar

XIX ve XX. yüzyıllar, hemen her alanda olduğu gibi, tarih edebiyatında da önemli değişikliklerin ve yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bir yandan eski geleneğin devamı niteliğinde umumî, hususî ve resmî mahiyette kronikler yazılırken; monografik nitelikte sefer, zafer ve şehir tarihleri ile biyografik mahiyette eserler de kaleme alınmış; klasik tezkirecilik geleneği devam etmiş; bu arada yeni türler ortaya çıkmıştır. Bibliyografya ve ansiklopedi türlerinde daha ciddî ve kalıcı çalışmalar yapılmış; İstanbul'daki vakıf kütüphanelerin katalogları hazırlanmış; teşkilât, ıslahat ve siyasete dair eserlerden ziyade, bilhassa Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra köklü uygulamalara geçilmek istenmiştir. Asrın ikinci yarısından itibaren, geleneksel teşrifat

⁹³ Fransızca tercümesi, Paris 1757; *Mehmed Efendi'nin Sefâretnâmesi*, Paris 1841; *Sefâretnâme-i Fransa*, İstanbul 1283; *Paris Sefâretnâmesi*, İstanbul 1306.

⁹⁴ *Dürri Ahmed Efendi'nin Paris Sefâretnâmesi*, Paris 1280; *Relation de Dourri Efendi*, Paris 1810.

⁹⁵ *Viyana Sefâretnâmesi* (nşr. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999.

⁹⁶ Bu manzum sefâretnâme *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda kısmen yayımlanmıştır (III/13, s. 777-795).

⁹⁷ *Sefâretnâme-i Ahmed Resmî Efendi*, İstanbul 1303; Almanca tercümesi Berlin 1809; Lehçe tercümesi, Varşova 1825.

⁹⁸ Prusya sefâretnâmesi 1303 yılında İstanbul'da basılmış; "150 sene evvel Berlin'de bir Türk elçisi" adıyla *Vakit* gazetesinde (21.VII - 5.VIII 1942) tefrika edilmiştir.

⁹⁹ Mehmet İpşirli, "Lâle Devri'nde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 33-42.

kaidelerinin yerini Avrupaî protokol kuralları almaya başlamış; birkaç surnâme yazılmış; sefaretnâmelerin daha güzel örnekleri verilmiştir.

Asıl önemlisi XIX. asır, Osmanlı Türkiyesinde gazeteciliğin başladığı dönem olmuş; İmparatorluğun sonuna kadar sürmüştü olsa da vak'anüvisliğin yerini bu meslek almaya başlamıştır. Bu arada, bilinen ilk örneği XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Haydar Çelebi tarafından verilen ruznâmeciliğin değişik örnekleri kaleme alınmış; başta Mabeyn Kitâbeti mensuplarından olmak üzere hâtîrât türünden birçok eser ortaya konulmuştur.

XIX. yüzyıl tarihçiliğinin önemli bir yanı, özellikle Tanzimat'tan sonra Batı dillerini bilen tarihçilerin Avrupa devletlerinden daha fazla söz etmeleri; Batı kaynaklarından daha fazla faydalanmaları, Devlet-i Aliyye'nin müesseselerini de içine alan ilk sentez tarihleri meydana getirmeye çalışmalarıdır.

Şimdi yukarıda anılan türlere tipik örnekler verelim. Son yüzyıllarda, hılkatten başlayan umumî tarihlerden ilkinin *Târih-i Gülşen-i Maârif* (I-II, İstanbul 1252) adıyla Ferâizîzâde Mehmed Said yazmıştır. Ahmed Hilmi'nin *Târih-i Umûmî*'sinde (I-VI, 1283-1295) sadece İslâm devletlerinden değil, Batı devletlerinden de bahsedilir. Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ ve tevârih-i hulefâ'sı*¹⁰⁰, Nâmık Kemal ile Ahmed Midhat Efendi'nin bazı eserleri, Mizancı Murad Bey'in *Târih-i Ebülfâruk*'u (I-VII, İstanbul 1325-1332) ve Âtîf Mehmed'in *Hulâsatü't-tevârih-i* (I-II, İstanbul 1289) fazla ilmî değeri olmayan popüler ve hamasî nitelikte eserlerdir. XIX. yüzyıldan itibaren Tarih'in mekteplerde ders olarak okutulmaya başlanmasıyla ders kitabı olarak eserler de yazılmaya başlanmıştır. Ahmed Vefik Paşa¹⁰¹, Ali Cevad¹⁰², Ahmed Reşid¹⁰³, Abdurrahman Şeref¹⁰⁴, Ahmed Refik¹⁰⁵ ve Ali Seydi¹⁰⁶ beylerin muhtasar

¹⁰⁰ 12 cüz halinde İstanbul'da 1915 yılında yayımlanan eser daha sonra sadeleştirilerek de neşredilmiş, Kazan Türkçesiyle de iki defa basılmıştır (Kazan 1900, 1911).

¹⁰¹ *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, İstanbul'da defalarca basılmıştır (bk. M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971, I, 407).

¹⁰² *Muhtasar Târih-i Osmanî*, İstanbul 1304; *Muhtasar Târih-i İslâm*, İstanbul 1309.

¹⁰³ *Haritalı ve Resimli Mükemmel Târih-i Osmanî I*, İstanbul 1328; A. Reşid ayrıca Charles Seignobos'tan *Hulâsa-i Târih-i Medeniyet*'i (İstanbul 1328) tercüme etmiştir.

¹⁰⁴ *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1301; *Fezleke-i Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul 1315;

¹⁰⁵ *Tarih Okuyorum*, İstanbul 1333; *Muhtasar Türkiye Tarihi*, İstanbul 1340; *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1341; *Çocuklara Tarih Bilgisi*, İstanbul 1928; *Muhtasar Târih-i Umûmî*, İstanbul 1332, 1339; *Resimli ve Haritalı Târih-i Umûmî*, İstanbul 1328 vs.. Altınay'ın daha birçok ders kitabı vardır (bk. Enver Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, İstanbul 1959, I, türlü yerler).

¹⁰⁶ Ali Reşad ile birlikte *Târih-i Umûmî I*, İstanbul 1327; *Târih-i İslâm*, İstanbul 1326, 1330; *Târih-i Osmanî*, İstanbul, 1327.

genel tarihleri, Rüşdiye ve idadîlerde okutulmak üzere yazılmış ders kitabı niteliğinde eserlerdir.

XIX. asırda eski Türk kavimleri ile Batı devletlerine dair vulgarize telif ve tercüme de yapılmıştır. Kostantinidi Paşa'nın *Târih-i Yunanistan-ı Kadîm*'i (İstanbul 1286) ile Nâzım Paşa'nın *İspanya ve Portugal Tarihi* buna iki örnektir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan umumî tarihlerin XIX. yüzyılda daha modern örnekleri verilmiştir. Hayrullah Efendi'nin *Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*'si (İstanbul 1273-1292) bunun tipik bir nümunesidir. Karamanî Mehmed Paşa, Lütfi Paşa gibi tarihle uğraşan sadrazamların sonuncusu olan Mehmed Kâmil Paşa da, *Târih-i Siyâsî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* (I-III, İstanbul 1325) adıyla bir genel tarih yazmıştır. Ünlü gazetecilerimizden Ahmed Râsim'in *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* (I-IV, İstanbul 1328-1330) adlı eseri yarı popüler nitelikte olup, bilhassa teşkilât ve kültürel hayatla ilgili verdiği bilgiler bakımından önemlidir¹⁰⁷.

XIX ve XX. yüzyıllarda vekâyinâme türü eserler yine resmî ve hususî diye iki kategoride ele alınabilir. Resmî kronikler birkaç defa vak'anüvis olan Ahmed Vasıf¹⁰⁸ başlar, Abdurrahman Şeref Bey'le sona erer. Bu dönemde Mütercim Âsım¹⁰⁹, Şânîzâde Atâullah¹¹⁰, Mehmed Esad Efendi¹¹¹ ve özellikle Ahmed Cevdet Paşa¹¹² kıymetli kronikler bırakmışlardır. 15 cilt vekâyinâme bırakan Ahmed Lütfi'den¹¹³ itibaren gazetecilik ön plana çıkmış, Abdurrahman Şeref Bey ise vak'anüvisliği dönemiyle ilgili küçük bir kronik¹¹⁴ dışında fazla bir şey yazmamıştır.

¹⁰⁷ Bu kısımlar İ. Parmaksızoğlu tarafından *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1968).

¹⁰⁸ *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, I-II, İstanbul 1210; Bulak 1243; Bulak 1246; aynı eser (1783-1787 arası), nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, Ankara 1994.

¹⁰⁹ *Âsım Tarihi*, I-II, İstanbul, tarihsiz.

¹¹⁰ *Şânîzâde Tarihi*, I-IV, İstanbul 1290-1291.

¹¹¹ *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi* (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle), nşr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000;

¹¹² *Târih-i Cevdet*, I-III, İstanbul 1270-1273; IV-XII, İstanbul 1301; I-XII (tertib-i cedid), İstanbul 1309. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* ve *Ma'rûzât* adlı eserleri için bk. Yusuf Halaçoğlu - M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, VII, 448-449.

¹¹³ *Lütfi Tarihi*, I-VII, İstanbul 1290-1306; VIII (nşr. A. Şeref), İstanbul 1328; *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, IX-XII, İstanbul 1984; Ankara 1988, 1989; aynı adla XIII-XV, Ankara 1990-1993.

¹¹⁴ *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi* (nşr. Bayram Kodaman - Mehmet Ali Ünal), Ankara 1996;

Hususî, yani gayrı resmî vekayinâmeciliğin tipik örnekleri için ise, Zaimzâde Mehmed Sadık'ın I. Abdülhamid devriyle ilgili *Vak'a-i Hamîdiyye*'si; Mahmud Celaleddin Paşa'nın *Mir'ât-ı Hakikat*'i (haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983); III. Selim ve II. Mahmud devirleriyle ilgili birkaç monografi zikredilebilir¹¹⁵.

Şehir, bölge ve ülkelerle ilgili olarak ise Hanyalı Nuri Girit'e, Mehmed Râşid Bursa'ya; Mustafa Vasıf Amasya'ya; Ahmed Hilmi Hindistan'a; Eyüp Sabri Paşa Hicaz'a¹¹⁶; Ahmed Raşid Paşa Yemen'e; Ahmed Cevdet Paşa Kırım ve Kafkasya'ya¹¹⁷; Bâdî Ahmed Edirne'ye; Şakir Şevket Efendi Trabzon'a¹¹⁸, Mehmed Râif İstanbul'a¹¹⁹ ve Ziver Bey Rodos'a¹²⁰ dair eserler kaleme almışlardır.

Mehmed Şükrü Osmanlı bahriyesiyle¹²¹; Ahmed Muhtar Paşa da İstanbul'un fethiyle¹²² ve Osmanlı askerî tarihiyle ilgili eserler yazmışlardır. Askerî teşkilatla ilgili olarak, Ahmed Cevad¹²³ ve Mahmud Şevket¹²⁴ paşaların resimli eserleri ise müstesna bir yere sahiptir.

Monografi türünde ayrıca Doksanüç Harbi'ne ve özellikle Plevne savaşına dair eserler yazılmış; bu arada Midhat Paşa *Tabıra-i İbret* (İstanbul 1325) adıyla âdetâ otobiyografisini; *Mir'ât-ı Hayret*'inde (İstanbul 1325) ise Sultan Abdülaziz'in hal'ini kaleme almıştır.

Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra siyasî ve askerî pek çok hâtrâtın¹²⁵ yazıldığı da bu arada belirtilmelidir.

Son asırların biyografi türünde de büyük çeşitlilik görülür. Bir yandan geleneksel tezkirecilik ve devlet ricali ile ulema biyografilerinin zeyilleri yapılırken, bir yandan da yeni türler ortaya çıkar. Eski tezkireciliğin devamı olarak Tefik'in *Mecmua-i terâcim*'i, Vak'anüvis

¹¹⁵ Bunlardan III. Selim devriyle ilgili *Câbî Tarihi* (nşr. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003) önemlidir.

¹¹⁶ *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I-III, İstanbul 1301-1306.

¹¹⁷ *Kırım ve Kafkas Tarihi*, İstanbul 1307.

¹¹⁸ *Trabzon Tarihi*, İstanbul 1294.

¹¹⁹ *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314.

¹²⁰ *Rodos Tarihi*, İstanbul 1312.

¹²¹ *Bahriyemizin Tarihçesi*, İstanbul, 1328; *Musavver Esfâr-ı Bahriyye-i Osmaniyye*, I, İstanbul 1306.

¹²² *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye*, İstanbul 1316; diğer eserleri için bk. Tülin Çoruhlu, "Ahmed Muhtar Paşa, Ferik", *DİA*, II, 107-108.

¹²³ *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, I, İstanbul 1297. Öteki ciltler yazma halindedir.

¹²⁴ *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, I-II, İstanbul 1325. *Osmanlı Askerî Teşkilatı ve Kıyâfeti adıyla* sadeleştirerek yayımlayanlar: Nurettin Türsan – Semiha Türsan, Ankara 1983.

¹²⁵ M. Orhan Okay, "Hâtrât", *DİA*, XVI, 445-448.

Esad Efendi'nin *Sâlim Tezkiresi* zeyli olan *Bağçe-i Safâ-endûz'u*, Ârif Hikmet Bey ile Fatin Davud'un¹²⁶ tezkireleri zikredilebilir. Bu umumî tezkirelerden başka, Ali Emîrî'nin *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid gibi* Diyarbakır şairlerini konu alan eseri şehir tezkireciliği için güzel bir örnek teşkil eder. Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân'ı* (İstanbul 1287, 1327; Erzurum 1990) ise Kırım hanlarına dair farklı bir eserdir. Bu arada XVIII. yüzyılda yazılmış *Hadîkatü'l-vüzerâ*¹²⁷, *Sefînetü'r-rüesâ* (İstanbul 1269) ve *Devhatü'l-meşâyih*¹²⁸ gibi biyografyalara zeyiller yapıldığı hatırlatılmalıdır. XIX. yüzyılda Nakibüleşrâf biyografileri de ilk defa Ahmed Nazif tarafından *Riyâzu'n-nukabâ* ve Ahmed Rifat tarafından *Devhatü'n-nukabâ* (İstanbul 1283) adlı eserlerde bir araya getirilmiştir. Karşızâde Cemaleddin Efendi ise, Osmanlı tarih müelliflerinin biyografilerini *Âyîne-i zurefâ* (İstanbul 1314) adıyla kaleme alarak bir ilki gerçekleştirmiştir. İranlı Habib Efendi *Hat ve Hattâtân*'da (İstanbul 1305) Osmanlı ve İran hattatlarının hayat hikâyelerini toplamış; bu türün son örneğini *Son Hattatlar* (İstanbul 1970) adlı eseriyle İbnülemin vermiştir. *Hoş Sadâ* (İstanbul 1958) ise yine aynı müellifin musikîşinaslara dair eseridir ve *Atrabü'l-âsâr* zeylidir. Bu asırda ayrıca çok sayıda evliya tezkiresinin ve başka vefeyât kitaplarının kaleme alındığı belirtilmelidir.

XX. yüzyılı da idrak eden Mehmed Süreyya Bey'in dört ciltlik *Sicill-i Osmânî*'si (I-IV, İstanbul 1308-1315) ise âdetâ bir Osmanlılar ansiklopedisi niteliğindedir¹²⁹. Bursalı Mehmed Tahir üç ciltlik *Osmanlı Müellifleri* (I-III, İstanbul 1333-1342) adlı eseriyle bio-bibliyografik bir çalışmanın örneğini¹³⁰; Bağdatlı İsmail Paşa ise, ünlü *Hediyetü'l-ârifîn*'iyle (I-II, İstanbul 1951-1955; Tahran 1387/1967) geleneksel biyografyacılığın son örneğini vermişlerdir.

XIX ve XX. yüzyıllarda bibliyografya ve katalog çalışmalarında önemli gelişmeler oldu. Ezcümle, Bağdatlı İsmail Paşa ünlü *Keşfü'z-zunûn* zeyli *Îzâhu'l-meknûn'u* (I-II, İstanbul 1945-1947) ile geleneksel bibliyografya tarzının son örneğini verirken, Serkis Orpilyan ile Seyyid Abdülzâde *Mahzenü'l-ulûm* I, (İstanbul 1308) adlı eserle eski ile yeni bibliyografyacılık arasında âdetâ bir köprü kurdular. Katalog olarak ise II. Abdülhamid devrinde hazırlanan vakıf kütüphanelerinin Devr-i Hamidî katalogları önemli bir kültür hizmetidir ve hâlâ

¹²⁶ *Hâtîmetü'l-eş`âr*, İstanbul 1271.

¹²⁷ Abdülkadir Özcan, "Hadîkatü'l-vüzerâ", *DİA*, XV, 22-23.

¹²⁸ Mehmet İpşirli, "Devhatü'l-meşâyih", *DİA*, IX, 229-230.

¹²⁹ 1971 yılında tıpkıbasımı Avrupa'da yapılan eser yeni harflerle de yayınlanmıştır.

¹³⁰ 1971 yılında tıpkıbasımı Avrupa'da yapılan eser yeni harflerle de yayınlanmıştır.

kullanılmaktadır. Mizancı Murad Bey'in *Devr-i Hamidî Âsârı* (İstanbul 1308) ise yarım kalmış bir çalışmadır. Sultan II. Abdülhamid'in, İmparatorluğun önemli yerlerinin fotoğraflarını çektirerek albümlerde toplatmasıyla oluşan yüzlerce albüm de Devlet-i Aliyye'nin paha biçilmez görüntü malzemesini oluşturur.

Son yüzyıllar her alanda yenileşme hareketlerinin yoğun olduğu bir dönem olup, bu alanda da çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Keçecizâde İzzet Molla *Nizâm-ı Devlete Dâir Lâyiha* adlı eseriyle ıslahat raporu yazma geleneğinin son örneklerinden birini vermiştir. Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb'ı* ile Ahmed Râsim'in *İstibdâddan Hâkimiyet-i Milliyeye* (I-II, İstanbul 1923) adlı eserleri bu türün son örnekleri kabul edilebilir.

Hafız Hızır İlyas¹³¹ ve Tayyazâde Atâullah¹³² efendiler ise Osmanlı sarayının Enderûn kısmıyla ilgili eserler kaleme alarak önemli bir boşluğu doldurmak istemişlerdir.

Nümismatikle ilgili büyük eserler bu yüzyıllarda hazırlanmıştır. Gerçekten meskûkât ve arkeoloji alanlarına dair ilk eserler de XIX. yüzyılda kaleme alınmış, Abdüllatif Subhi Paşa *Uyûnü'l-ahbâr fi nukudî'l-âsâr* (İstanbul 1279) adlı eseriyle bunun tipik bir örneğini vermiştir.

İsmail Galip Bey ise bu türün büyük örneklerini vermiştir¹³³. Klasik Osmanlı teşrifât kaidelerini Vak'anüvis Esad Efendi *Teşrifât-ı Kadîme* (İstanbul 1287) adlı eseriyle XIX. yüzyılda bir kitapta toplamıştır. Münşeât türünde ise yine Esad Efendi ve Âkif Paşa¹³⁴ bazı mektupları toplamışlardır.

XVII. yüzyılda başlayan sefâretnâme yazma geleneğinin örnekleri bu asırlarda da verilmeye devam edilmiştir. Bu türde Mehmed Said Galip Paşa, Abdürrahim Muhib Efendi¹³⁵ ve Mehmed Vahid Efendi'nin¹³⁶ Paris sefâretnâmeleri; Seyyid Mehmed Refi¹³⁷ ve Bozoklu Osman Şakir'in İran sefâretnâmeleri; İngiltere sefiri Mehmed Namık Paşa'nın Takrirleri;

¹³¹ *Letâif-i Enderûn*, İstanbul 1276.

¹³² *Târîh*, I-V, İstanbul 1293.

¹³³ Eserleri için bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "İsmail Galip", *DİA*, XXIII, 100-101.

¹³⁴ *Münşeât-ı el-Hâc Âkif Efendi ve Dîvânçe*, İstanbul 1259.

¹³⁵ *Un Turc à Paris, Relation de Voyage et de Mission de Mouhib Efendi*, Paris 1920.

¹³⁶ *Relation de l'ambassade de Mohammed Wahid Effendi*, Paris 1843; *Sefâretnâme-i Seyyid Vahid Efendi*, İstanbul 1283; *Fransa Sefaretnâmesi*, İstanbul 1304.

¹³⁷ *İran Sefaretnâmesi*, İstanbul 1333.

Seyyid Mustafa Sâmî'nin *Avrupa Risalesi* (İstanbul 1256), Sadık Rifat Paşa'nın *İtalya Seyahatnâmesi*¹³⁸ zikredilebilir.

Sır kâtipliği öteden beri Osmanlı padişahlarının istihdam ettikleri bir görevdir. İlk örneği XVII. yüzyılda IV. Mehmed'in sır kâtibi Abdurrahman Abdi Paşa'nın verdiği *Vekâyinâme*'dir. Ruznâme tarzındaki bu eserlerin telifine bu ad altında devam edilmiştir. III. Selim'in sır kâtibi Ahmed Efendi'nin *Ruznâme*'si¹³⁹ ile II. Mahmud'un kısmen günlüğünü tutan Abdülhak Molla'nın *Târih-i Livâ'sı* bu türün XIX. yüzyıl için iki güzel örneğidir. Hâtırât türünde, Tanzimat'tan önceye ait Keçecizâde İzzet Molla'ya ait *Mihnet-Keşan* (İstanbul 1269) ile Âkif Paşa'nın *Tabsıra* (İstanbul 1300, 1305); Tanzimat'tan sonra ise Ziya Paşa'nın *Defter-i A'mâl*, Muallim Nâci'nin Ömer Hulusî takma adıyla yazdığı *Medrese Hâtıraları* (İstanbul 1302), Mehmed Ârif'in *Başımıza Gelenler* (Kahire 1321; İstanbul 1328, 1969, 1973, 1976), Ahmed Muhtar Paşa'nın *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sâni* (İstanbul 1328), Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in defalarca basılan ve Arapça'ya çevrilen *Hâtırât* adlı eserleri zikredilebilir. Özellikle bu hükümdarın hal'inden sonra hâtırât sayısında büyük artış olmuştur. Bir kısmı koyu bir İttihad ve Terakki Fırkası taraftarlığı ve Sultan Abdülhamid düşmanlığı duygularıyla yazılmış olsa da, Cumhuriyet döneminde de telifi devam eden bu eserler yakın tarihimizin önemli kaynaklarını teşkil ederler.

Yine öteden beri, çeşitli risalelerin bir araya toplandığı mecmua türü, XIX. yüzyılda yeni bir çehreye bürünerek günümüz dergilerine dönüşmüştür. Mehmed Salahi Bey ile Ebüzziya Tevfik'in (Mayıs 1880) mecmuaları bu türün ilk örnekleri sayılabilir. Daha sonra ilmî cemiyetlerin kurulmasıyla, bu müesseselerin yayın organları haline gelen mecmualar içinde bizi ilgilendireni, meşhur *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'dır (İstanbul 1326 ve sonrası). Şahsî gayretlerle çıkarılan ilk tarih dergisi olarak ise, Ali Emîrî'nin *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası* (İstanbul 1334-1336 arası 31 sayı) kabul edilebilir.

Gazetecilik ise, doğrudan XIX. asrın yepyeni bir faaliyetidir. II. Mahmud zamanında çıkartılan ilk resmî gazete *Takvîm-i Vekâyî*'den sonra, *Cerîde-i Havâdis*, *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efkâr* gibi özel

¹³⁸ *Âsâr-ı Rifat Paşa*, İstanbul 1275.

¹³⁹ Sema Arıkan tarafından hazırlanıp 1993 yılında Ankara'da yayımlanan bu eser bazı hata ve yanlışlarından dolayı piyasadan çekilmiştir.

gazeteler çıkartılmış ve Vak'anüvis Esad Efendi'nin dediği gibi vekâynüvisliğin yerini gazetecilik almaya başlamıştır.

XIX ve XX. asırlara mahsus tarih edebiyatının yeni bir türü olarak kabul edilebilecek salnâmelerin¹⁴⁰ de özel bir yeri vardır. Tanzimat'tan sonra yayımlanmaya başlanan bu eserlerin resmî ve hususî birçok çeşidi mevcuttur.

Osmanlı Türkiyesinde gerçek anlamda ansiklopedicilik XIX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Şahsî girişimlerin birçoğunun sonu gelmemişse de, Yağlıkçızâde Rifat Efendi *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafıyye* (I-VII, İstanbul 1299-1300), Şemseddin Sâmî Bey *Kâmûsü'l-a'lâm* (I-VI, İstanbul 1306-1316), Ali Cevad Bey ise *Memâlik-i Osmâniyye Târih ve Coğrafya Lügati* (I-IV, İstanbul 1313-1317) adlı eserlerini tamamlayıp yayımlayabilmişlerdir. Mutlaka bir komisyon çalışması gerektiren bu türün ilk ciddi örneği olarak hazırlanmasına başlanan *Muhîtü'l-maârif* ile *Yeni Muhîtü'l-maârif* adlı çalışmalar yarım kalmıştır. Salih Zeki Bey İslâm matematikçilerine dair *Kâmûs-ı Riyâziyât* (sadece 1. cildi İstanbul 1315, 1929) ve *Âsâr-ı Bâkıye*'yi (I-II, İstanbul 1329) tamamlayabilmiş; *Musavver Dâiretü'l-maârif* komisyonunun başlattığı çalışmanın ise sonu gelmemiştir.

Bu yüzyıllarda tercüme faaliyetlerine de büyük ağırlık verilmiş; Mehmed Atâ Bey tarafından Hammer'in Osmanlı tarihinin tamamı Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmiş, fakat ancak 11 cildi yayımlanabilmiştir¹⁴¹.

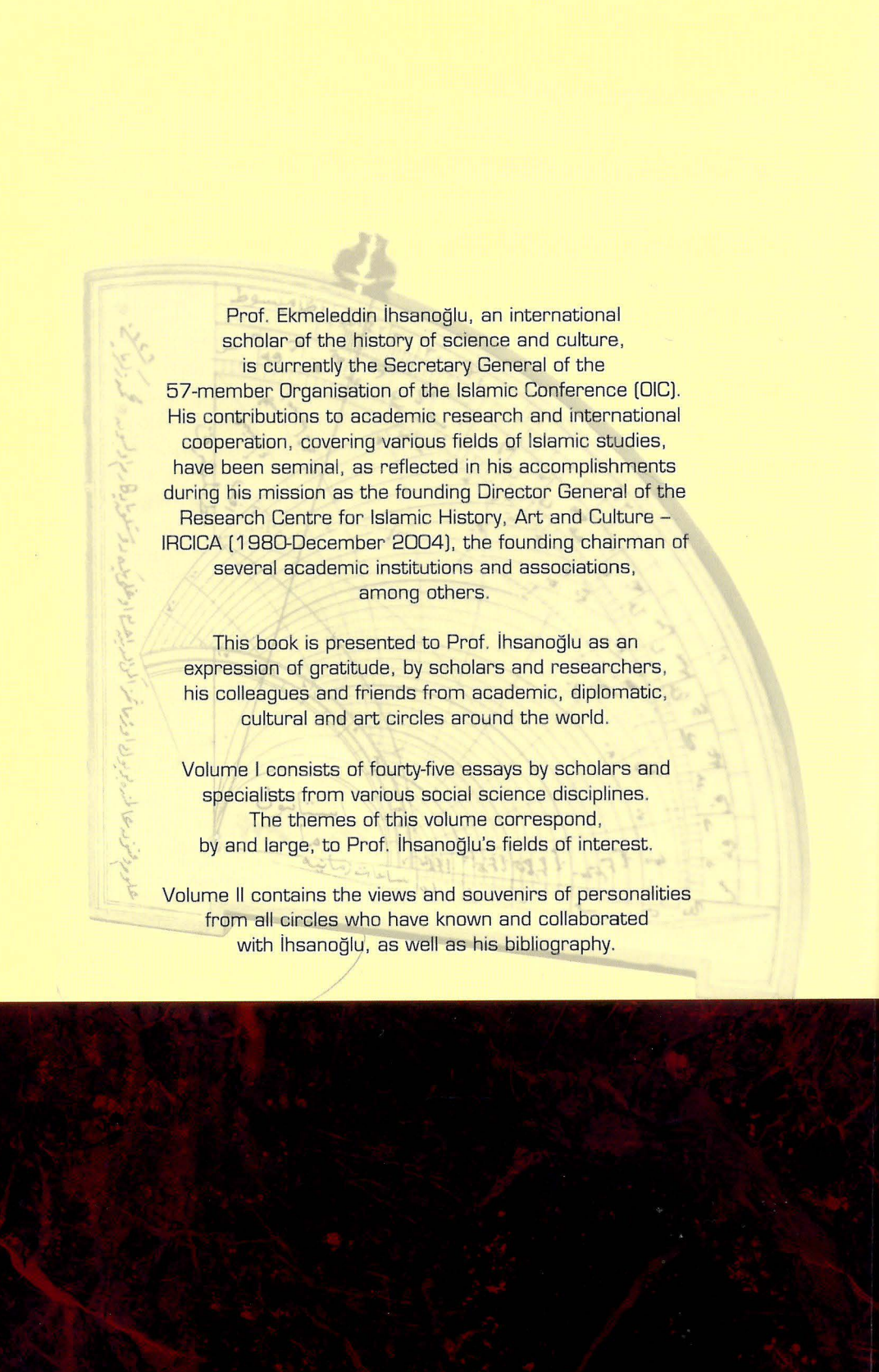
Sultan Reşad zamanında, mükemmel bir Osmanlı tarihi yazmak amacıyla kurulan Târih-i Osmânî Encümeni üyelerinden Necip Âsım ve Mehmed Ârif beylerin ortak çalışması olan *Osmanlı Tarihi*'nin ilk cildi yayımlanmış (İstanbul 1335/1917), fakat başta Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü'den olmak üzere büyük tenkitler almıştır. Kitabî kaynakların yanında, arşiv vesikalarının da henüz tam olarak istifadeye açılmamış olması bu teşebbüsün yarım kalmasına sebep olmuş; yukarıda sözü edilen *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)* ve bunun devamı olan *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası (TTEM)*'nda¹⁴² bu ihtiyaca yönelik makalelere ağırlık verilmiştir.

¹⁴⁰ *İslâm Ansiklopedisi*, X, 134-136.

¹⁴¹ Son yıllarda yeni harflerle eserin tamamı neşredilmiştir.

¹⁴² *TOEM* ve *TTEM* ciltlerinin tamamı Abdülkadir Özcan'ın hazırladığı önsöz ve fihrist ilavesiyle Enderûn Kitabevi tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1988-1989). Geniş bilgi için bk.

Sonuç olarak, destan, menakıbnâme ve gazânâme olarak başlayan Osmanlı tarih edebiyatı, XV. yüzyıl ortalarından itibaren ilk umumî tarihin örneklerini vermiştir. Bu sırada ayrıca yarı resmî şehnâmeciliğin başladığı, fakat devam etmediği; vekayinâme, monografi, şehir tarihi türlerinin ilk örneklerinin verildiği söylenebilir. XVI. yüzyılda gazavatnâme geleneğinin yerini Yavuz Selim devrinde Selimnâmeler, Kanunî Süleyman devrinde ise Süleymannâmeler almıştır. İran ve Arap dünyasıyla olan temaslara bağlı olarak Osmanlı tarih yazıcılığında İran ve Arap ekolleri ortaya çıkmıştır. Devletin siyasî ve askerî başarılar bakımından zirveye ulaştığı bu sırada başlayan bozukluklara paralel olarak birçok siyasetnâme ve nasihatnâme de tercüme edilmiş veya kaleme alınmıştır. Toplumun, özellikle saray ve çevresinin düğün eğlenceleri surnâmelere konu olmuş; tezkire, vefeyât ve tabakat şekillerinde ilk biyografik eserlerin telifi de yine XVI. asırda gerçekleştirilmiştir. Daha bol örnekleri müteakip asırlarda görülecek olan ansiklopedi, hatırât, münşeât ve ruznâme türlerinin de ortaya çıkışı bu sırada olmuş; yarı resmî saray tarihçiliği olan şehnâmenüvislik de en güzel örneklerini yine XVI. asırda vermiştir. Mevcut Tarih edebiyatı türlerine XVII. yüzyılda teşkilât ve teşrifât kanunnâmeleri, elçi raporlarından oluşan sefaretnâmeler eklenmiştir. Bir sonraki sırada biyografyacılık Tarih'ten ayrılmaya başlamış, meslek ve branşlara göre biyografik eserler ortaya çıkmıştır. Bu arada, uzunca bir süredir kesintiye uğrayan yarı resmî şehnâmenüvislik, yerini tam resmî devlet tarihçiliği olan vak`anüvisliğe bırakmıştır. Batılılaşmanın iyice ilerlediği XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ferdî gayretler ve komisyon olarak modern ansiklopedi çalışmaları, salnâmeler, mecmualar, kitap katalogları, resmî ve özel gazeteler ile meskûkât çalışmaları da yapılmış, Tarih'in okullarda ders olarak okutulmasıyla birlikte ilk ders kitaplarının yazımı da yine bu son asırlarda ortaya çıkmıştır.

Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu, an international scholar of the history of science and culture, is currently the Secretary General of the 57-member Organisation of the Islamic Conference (OIC). His contributions to academic research and international cooperation, covering various fields of Islamic studies, have been seminal, as reflected in his accomplishments during his mission as the founding Director General of the Research Centre for Islamic History, Art and Culture – IRCICA (1980-December 2004), the founding chairman of several academic institutions and associations, among others.

This book is presented to Prof. İhsanoğlu as an expression of gratitude, by scholars and researchers, his colleagues and friends from academic, diplomatic, cultural and art circles around the world.

Volume I consists of forty-five essays by scholars and specialists from various social science disciplines.

The themes of this volume correspond, by and large, to Prof. İhsanoğlu's fields of interest.

Volume II contains the views and souvenirs of personalities from all circles who have known and collaborated with İhsanoğlu, as well as his bibliography.